

9

NUSIKALSTAMUMAS: KONTROLĖ IR PREVENCIJOS PERSPEKTYVOS

Antanas Dapšys
Algimantas Čepas

Teisėtvara yra visuomeninio gyvenimo reiškiny, turbūt jautriausiai reaguojantis į politinius, socialinius, ekonominius, demografinius, organizacinius ir vertybinius pakitimus visuomenėje bei valstybėje. Todėl tokius pakitimus patiriančiose visuomenėse ir valstybėse nusikalstamumo problema yra itin opi. Taip buvo visada. Dar XVI a. pradžioje italų filosofijos klasikas N. Machiavelli teigė, kad, „naujos valstybės yra kupinos visokių pavojų“. Taip sakydamas filosofas kaip tik ir turėjo galvoje nusikaltimus. Deja, Lietuva, nors ir ne naujai susikūrusi, o pookupacinė valstybė, 1990 m. atkūrusi valstybingumą, neišvengė pavojų kupino „naujos valstybės“ gyvavimo tarpsnio, kuriame nusikaltimų ir juos darančių asmenų sparčiai daugėjo, o valstybei ir visuomenei vis sunkiau buvo rasti veiksmingų priemonių ir būdų šiam procesui suvaldyti.

Bendros nusikalstamumo tendencijos bei jų analizė. Statistiniai duomenys ir jų kriminologinis vertinimas rodo, kad esminiai nusikalstamumo Lietuvoje pakitimai prasidėjo devintojo dešimtmečio pabaigoje, sovietinės „perestroikos“ metais, ir ypač išryškėjo atkūrus valstybingumą 1990-aisiais. Šiuo požiūriu reikšmingi taip pat ir 1988-ieji, nes tų metų statistiniai rodikliai apibūdina situaciją, egzistavusią prieš šaliai įžengiant į pereinamąjį valstybingumo atkūrimo bei naujos visuomenės formacijos laikotarpį. Būtent tų metų statistiniai duomenys padeda ats-

Teisėtvara yra visuomeninio gyvenimo reiškiny, turbūt jautriausiai reaguojantis į politinius, socialinius, ekonominius, demografinius, organizacinius ir vertybinius pakitimus visuomenėje bei valstybėje.

Per pastarąjį dešimtmetį išryškėjo nepalankūs kiekybinių nusikalstamumo rodiklių pokyčiai.

kleisti nusikalstamumo pokyčius, įvykusius ir vykstančius demokratinės visuomenės ir rinkos ekonomikos atkūrimo Lietuvoje laikotarpiu.

Pirmiausia konstatuotina, kad per pastarąjį dešimtmetį išryškėjo nepalankūs kiekybinių (statistinių) nusikalstamumo rodiklių pokyčiai. Bendras užregistruotų nusikaltimų skaičius padidėjo beveik tris kartus (nuo 21 337 iki 75 816), o sunkių nusikaltimų – daugiau nei penkis kartus (1990 m. – 4028, o 1997 m. – 21 210).¹ Bendras nusikalstamumo lygis (nusikaltimų skaičius, tenkantis 10 000 gyventojų) nuo 1988 m. padidėjo daugiau nei 350 %. Daugiau nei dvigubai nustatyta nusikaltimus padariusių įtariamų asmenų (nuo 12 746 iki 25 542). Ir nors nuo 1993 m. registruojamos nusikalstamumo dalies kilimo tempai kiek sulėtėjo, tačiau nusikalstamumo lygis vis tebėra aukštas. Ypač aktualios yra latentinio nusikalstamumo problemos. Šio reiškinio kitimo tempai ir mastai kol kas dar nepakankamai ištirti, silpnai kontroliuojami.

Nusikalstamumo pokyčiai ir pasiskirstymas teritoriniu požiūriu. 1990–1997 m. padaugėjo turтино pobūdžio ir sunkių smurtinių nusikaltimų. Nepalankūs yra ir kokybiniai (struktūriniai) nusikalstamumo pokyčiai, ėmė vyrauti turтино pobūdžio nusikaltimai, kaip tik jie ir nulėmė bendrą nusikalstamumo didėjimą.

Tačiau smarkiai padaugėjo ir sunkių smurtinių nusikaltimų, vis dažniau panaudojami ginklai, sprogmenys. Atkreiptinas dėmesys, kad smurtiniai nusikaltimai dažnai padaromi būtent dėl savaudžiškų (turтинų) motyvų. Be to,

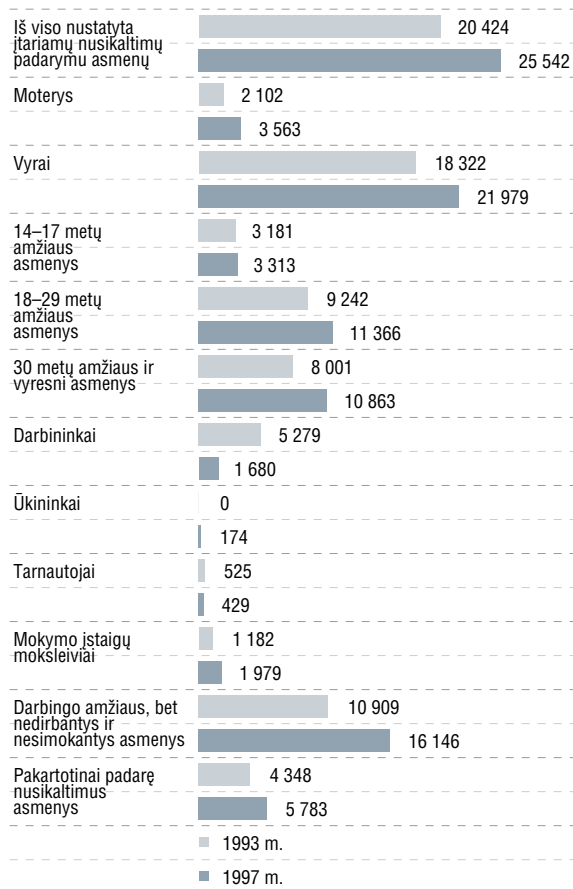
greta „tradicinių“ nusikaltimų atsirado naujų: ekonominiai, organizuoti, profesionalūs nusikaltimai. Padaugėjo tokių nusikaltimų kaip turto prievartavimas, kontrabanda, vengimas mokėti mokesčius bei nusikaltimų, susijusių su korupcija, neteisėta prekyba narkotikais, prekyba žmonėmis, prostitucija.

Tyrimai rodo nepalankų nusikalstamumo persiskirstymą teritoriniu požiūriu. Nors pusė visų nusikaltimų padaroma didžiuosiuose Lietuvos miestuose (Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje), jų daugėja ir kaimo vietovėse (1996 m. čia užregistruota 25,5 % visų nusikaltimų, 1997-aisiais – 26,9 %).

Be to, analizuojamu laikotarpiu atsirado naujas socialinis reiškinys – transnacionalinis nusi-

¹ Būtina taip pat turėti omenyje, kad, be kitų aplinkybių, įtakos nusikaltimų (ypač sunkių) skaičiaus didėjimui turėjo ir baudžiamosios politikos griežtinimas (naujų veikų kriminalizavimas, ne visada pakankamai pagrįstas sunkių nusikaltimų sąrašo plėtimas ir kt.).

Nusikaltėlių kontingento Lietuvoje struktūra 1993 m. ir 1997 m.

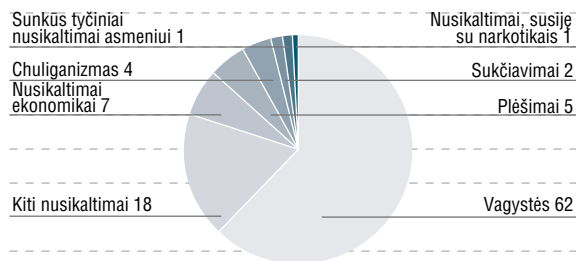
kalstamumas. Šios nusikalstamumo rūšies atsiradimą didžia dalimi nulėmė geografinė Lietuvos valstybės padėtis, palanki nusikaltimų importo-eksporto tarp Rytų ir Vakarų tranzitui.

Nusikaltėlių kontingentas. Nusikaltėlių kontingente klostosi tam tikri nusikaltėlių sluoksniai: profesionalūs asmenys, organizuoti, socialiai dezadaptuoti asmenys (alkoholikai, asmenys, grįžę iš įkalinimo vietų, bedarbiai, benamiai ir pan.). Tebevyksta esminiai pakitimai nusikaltėlių kontingento socialinėse demografinėse charakteristikose. Padaugėjo moterų padaromų nusikaltimų skaičius (1996 m. – 2546, 1997 m. – 3563). Į nusikalstamą veiklą įsitraukia vis daugiau jaunų žmonių, vis dažniau įtraukiamas nesimokantis ir nedirbantis jaunimas, nepilnamečiai, vaikai. Nepilnamečių nusikalstamumas didėja greičiau nei nusikalstamumas apskritai. Tai ypač nepalanki tendencija, nes

Atsirado naujas socialinis reiškinys – transnacionalinis nusikalstamumas.

Nepilnamečių nusikalstamumas didėja greičiau nei nusikalstamumas apskritai. Jau dabar beveik pusę visų nustatytų nusikaltimų padariusių asmenų sudaro 14–24 metų amžiaus asmenys.

Nusikaltimų struktūra 1994–1997 m. (%).

jau dabar beveik pusę visų nustatytų nusikaltimus padariusių asmenų sudaro 14–24 metų, o apie 60 % tokių asmenų – 14–29 metų amžiaus asmenys. Jeigu nebus imtasi reikalingų neutralizavimo priemonių, ši tendencija XX–XXI a. sandūroje gali inspiruoti naujos nusikalstamumo „bangos“ pakilimą.

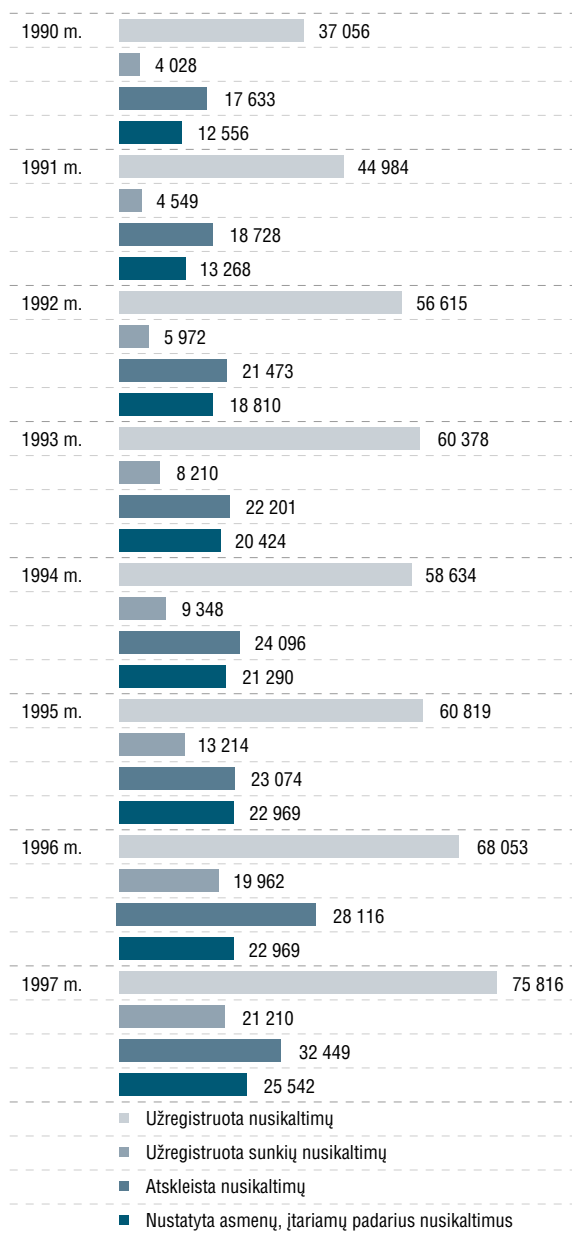
Tikimasi, kad šiam negatyviam procesui bus užkirstas kelias. Jau dabar yra parengta Vyriausybės aprobuota ir nuo 1997 m. įgyvendinama kompleksinė vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos nacionalinė programa. Diegiamos ir kitos tikslinės nusikaltimų prevencijos programos, kuriomis siekiama derinti artimiausius ir perspektyvinius prevencijos tikslus bei priemones.

Nusikaltimų aukos. Svarbus kriminogeninės situacijos rodiklis yra nusikaltimų aukos. Teisės instituto kartu su Viešosios nuomonės ir rinkos tyrimų centru „Vilmorus“ 1997 m. atlikta apklausa parodė viktimologinių tyrimų aktualumą. Buvo apklausta 1000 vyresnių nei 16 metų amžiaus asmenų iš įvairių Lietuvos vietovių. Statistiniai nusikalstamumo rodikliai ir atitinkami atliktos apklausos duomenys gerokai skiriasi. Iš to galima daryti prielaidą, kad visuomenės nuomonė, reali nusikalstamumo situacija bei statistiniai duomenys nesutampa. Pateikiame kai kurias bendresnio pobūdžio išvadas.

- Iš apklausos matyti, kad 1996 m. daugiau kaip ketvirtadalis (26,9 %) apklaustųjų, pačių respondentų nuomone, buvo vienokių ar kitokių nusikaltimų (teisės pažeidimų) aukomis. Daugiausia apklaustųjų asmenų per pastaruosius penkerius metus nukentėjo nuo asmeninio turto vagysčių, dažnai iš automobilių. Panaši situacija egzistuoja ir daugelyje Europos valstybių. Pavyzdžiui, Suomijoje šie rodikliai yra tik apie 10 % žemesni.

- Viktimologinis tyrimas atskleidė, kokią reikšmę įvykdyti nusikaltimui turi vieta. Pažymėtina, kad nuo turtinių nusikaltimų daugiausiai žmonių nukentėjo šalia

Nusikalstamumo dinamika Lietuvoje 1990–1997 m.

namų; tuo tarpu nuo smurtinių nusikaltimų asmeniui – kitur mieste (gyvenamojoje vietovėje).

- Pagrindiniai motyvai, dėl kurių asmenys, nukentėję nuo aptariamųjų nusikaltimų, kreipėsi į policiją, buvo noras susigrąžinti nuosavybę ir noras, kad pažeidėjai būtų pagauti ir nubausti. 55,1 % apklaustųjų nenorėjo kreiptis į policiją; pagrindinė priežastis – įsitikinimas, kad policija niekuo negali padėti. Policijos darbu liko

Rinkos ekonomikai būdingas nusikalstamumas susiformavo greičiau nei rinkos ekonomikos visuomenė ir atitinkama socialinės, teisinės kontrolės sistema.

Viena iš pavojingiausių valstybei ir visuomenei nusikalstamumo formų yra organizuotas nusikalstamumas ir su juo susijusi korupcija.

patenkinti palyginti maža dalis besikreipusių į ją žmonių (pvz., vagysčių su įsilaužimu atveju tik 20,5 % apklaustųjų). Gana daug nukentėjusiųjų respondentų kreipėsi ne į policiją, o į kitas specializuotas agentūras.

- Tyrimas parodė, kad labai nesaugiai (t.y. bijo tapti nusikaltimo auka) jaučiasi kas dešimtas apklaustasis. Moterų, nesijaučiančių saugiai, buvo du kartus daugiau nei vyrų. Labai saugiai ir gana saugiai jaučiasi beveik pusė apklaustųjų (daugiausia jauno amžiaus žmonės).

- Apsisaugoti nuo galimų nusikaltimų žmonės naudoja pačias įvairiausias apsaugos priemones – įsirengia namuose signalizacijas, specialius durų užraktus, įsigyja šaunamuosius ginklus, laiko šunis, apdraudžia namą (butą) nuo įsilaužimų ir kt.

Atlikta dalies gyventojų apklausa parodė, kad tikslinga skatinti ir remti viktimologinius tyrimus, nes jie padėtų parengti ir įgyvendinti pagalbos nusikaltimų aukoms priemonių sistemą: įsteigti socialinės (materialios) paramos nukentėjusiems nuo nusikaltimų fondą; sukurti viktimologinės informacijos sistemą (duomenų banką apie nusikaltimų aukas, joms padarytą fizinę, materialinę ir moralinę žalą); tobulinti galimų nusikaltimų aukų apsaugos ir jų gynimo teisinę bazę, plėtoti nukentėjusiųjų procesines teises (jos dabar yra menkesnės nei kaltinamųjų ir teisiamųjų); įgyvendinti gyventojų švietimo ir mokymo programas viktimologijos ir nusikaltimų prevencijos srityje.

Apibendrinant pateiktus tyrimo duomenis bei išvadas tenka pripažinti, kad kiekybiniai ir kokybiniai nusikalstamumo rodikliai nepalankia linkme kito greičiau, nei buvo kuriama nauja adekvati šio reiškinio kontrolės ir prevencijos sistema. Kriminogeninių sluoksnių atstovai greičiau nei daugelis kitų visuomenės narių perprato atsikuriančios rinkos ekonomikos dėsnius ir panaudojo juos siekdami neteisėtos naudos. Todėl galima teigti, kad rinkos ekonomikai būdingas nusikalstamumas susiformavo greičiau nei rinkos ekonomikos visuomenė ir atitinkama socialinės, teisinės kontrolės sistema.

Organizuotas nusikalstamumas, korupcija. Viena iš pavojingiausių valstybei ir visuomenei nusikalstamumo formų yra organizuotas nusikalstamumas ir su juo susijusi korupcija. Nors bendroje atskleistų nusikaltimų struktūroje organizuoti nusikaltimai Lietuvoje sudaro lyg ir nežymią dalį (apie 5 %), jų žala valstybei ir visuomenei yra didesnė nei kitais nusikaltimais padaryti turtiniai nuostoliai. Nusikaltimai, kuriuos dažniausiai daro organizuo-

tos nusikaltėlių grupės ir nusikalstami susivienijimai, yra šie: nusikaltimai ūkininkavimo tvarkai, finansams, nusikaltimai, susiję su neteisėta prekyba narkotikais, prostitucija, ir kt. Be to, reikia turėti omenyje ypač didelį šių nusikaltimų ir korupcijos latentįškumą.

Organizuotas nusikalstamumas – ne vien nacionalinė, bet ir tarptautinė problema. Vidaus reikalų ministerijos duomenimis, 1997 m. Lietuvoje veikė apie 100 organizuotų nusikalstamų grupuočių, joms priklausė apie 1200 asmenų. Nepalankia linkme kinta ne tik kiekybiniai, bet ir kokybiniai organizuoto nusikalstamumo rodikliai. Per pastaruosius 10 metų iš esmės pasikeitė organizuotų nusikalstamų grupuočių veiklos

metodai bei jų padaromų nusikaltimų struktūra, organizuotos nusikalstamos grupuotės tapo profesionalesnės. Nelegaliai veiklai paslėpti pradėtos kurti fiktyvios įmonės.

Pastebėta, kad organizuotos nusikalstamos grupuotės daugiausiai veikia didžiuosiuose miestuose. Susilpnėjęs valstybės sienų kontrolei, joms tapo lengviau užmegzti ryšius su užsienio šalių (ypač su Rusijos, Baltarusijos, Lenkijos, Vokietijos, Latvijos, Estijos) nusikalstamomis gaujomis. Tokie nusikalstami ryšiai sudaro sąlygas plėsti veiklą kontrabandos, prekybos vogtais automobiliais, narkotikais, nelegalios migracijos, prostitucijos ir kt. srityse. Užsienio valstybių

Pagrindiniai tarptautiniai dokumentai, reglamentuojantys Lietuvos Respublikos ir užsienio valstybių bendradarbiavimą nusikalstamumo (taip pat ir organizuoto nusikalstamumo bei korupcijos) prevencijos ir kontrolės srityje.

- Lietuvos Respublikos ir Rusijos Federacijos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Ratifikuota 1992 07 30.*

- Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Ratifikuota 1992 10 29.*

- Lietuvos Respublikos, Estijos Respublikos ir Latvijos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių. *Ratifikuota 1992 11 19.*

- Lietuvos Respublikos ir Moldovos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Ratifikuota 1993 03 16.*

- Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos, darbo ir baudžiamosiose bylose. *Ratifikuota 1993 03 16.*

- Lietuvos Respublikos ir Ukrainos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Ratifikuota 1994 07 21.*

- 1990 m. Europos konvencija dėl pinigų išplovimo ir nusikalstamu būdu įgytų pajamų paieškos, arešto bei konfiskavimo. *Ratifikuota 1994 12 22.*

- 1957 m. gruodžio 13 d. Europos konvencija dėl ekstradicijos. *Ratifikuota 1995 04 04.*

- 1975 m. spalio 15 d. Europos konvencijos dėl ekstradicijos papildomo protokolo. *Ratifikuota 1995 04 04.*

- 1978 m. kovo 17 d. Europos konvencijos dėl ekstradicijos antrojo papildomo protokolo. *Ratifikuota 1995 04 04.*

- 1959 m. balandžio 20 d. Europos konvencija dėl savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose. *Ratifikuota 1995 04 04.*

- Lietuvos Respublikos ir Kazachstano Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Ratifikuota 1995 04 27.*

- 1983 m. Europos nuteistųjų asmenų perdavimo konvencija. *Ratifikuota 1995 05 09.*

- 1970 m. Hagos konvencija dėl kovos su neteisėtu orlaivio pagrobimu. *Ratifikuota 1995 12 14.*

- Protokolas dėl kovos su smurtu civilinę aviaciją aptarnaujančiuose oro uostuose, papildantis Konvenciją dėl kovos su smurtu prieš civilinės aviacijos saugumą, priimtą 1971 m. rugsėjo 23 d. Monrealyje. *Ratifikuota 1995 12 14.*

- 1991 m. Monrealio konvencija dėl plastikinių sprogstamųjų medžiagų žymėjimo aptikimo tikslais. *Ratifikuota 1995 12 14.*

- 1971 m. Monrealio konvencija dėl kovos su smurtu prieš civilinės aviacijos saugumą. *Ratifikuota 1995 12 14.*

- Lietuvos Respublikos ir Baltarusijos Respublikos sutartis dėl asmenų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas ar pritaikytos priverčiamosios medicininio poveikio priemonės. *Ratifikuota 1996 09 17.*

- 1993 m. Tokijo konvencija dėl nusikaltimų ir tam tikrų kitų veiksmų, padarytų orlaiviuose. *Ratifikuota 1996 12 14.*

- 1977 m. Europos konvencija dėl kovos su terorizmu. *Ratifikuota 1997 01 14.*

- Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Suomijos Respublikos Vyriausybės susitarimas dėl bendradarbiavimo nusikaltimų prevencijos srityje. *Ratifikuota 1997 09 23.*

- 1972 m. Europos Tarybos konvencija dėl baudžiamojo proceso perdavimo. *Ratifikuota 1997 12 23.*

- 1970 m. Europos Tarybos konvencija dėl tarptautinio baudžiamųjų nuosprendžių pripažinimo. *Ratifikuota 1997 10 16.*

- Lietuvos Respublikos ir Uzbekistano Respublikos sutartis dėl teisinės pagalbos ir teisinių santykių civilinėse, šeimos ir baudžiamosiose bylose. *Ratifikuota 1997 10 16.*

- 1988 m. Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių ir psichotropinių medžiagų apyvarta. *Ratifikuota 1998 03 12.*

- 1978 m. kovo 17 d. Europos konvencijos dėl savitarpio pagalbos baudžiamosiose bylose papildomas protokolas. *Ratifikuota 1998 04 04.*

(Vokietijos, Lenkijos, Rusijos ir kt.) nusikalstamų grupuočių veikla daro įtaką Lietuvos, ypač didžiuosiuose jos miestuose, nusikalstamumui.

Kadangi organizuoto nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės problema yra įgijusi transnacionalinį pobūdį, kovoti su šiuo reiškiniu nepakanka vienos valstybės pastangų. Būtinai platesnis ir veiksmingesnis tarpvalstybinis teisėsaugos struktūrų bendradarbiavimas organizuoto nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės srityje. Reikia efektyviau taikyti įvairias teisinės tarpusavio pagalbos formas (ekstradiciją, baudžiamojo persekiojimo perėmimą, operatyvinės veiklos priemonių vykdymą už valstybės ribų ir kt.). Šia linkme jau dirbama. Lietuvos Respublika 1991 m. lapkričio 4 d., anksčiau nei kitos Rytų Europos valstybės, atnaujino narystę Tarptautinėje kriminalinės policijos organizacijoje (INTERPOL). Per trumpą nepriklausomybės laikotarpį spėta prisijungti prie daugelio regioninių ir universalių konvencijų, sudaryti daug dvišalių sutarčių, reglamentuojančių valstybių bendradarbiavimą nagrinėjant baudžiamąsias bylas. Taip pat paminėtina, kad Lietuvos Respublikos nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės subjektai yra sudarę daug tarpžinybinių susitarimų su atitinkamomis užsienio valstybių institucijomis.

Atkreiptinas dėmesys, kad su organizuotu nusikalstamumu glaudžiai susijęs toks reiškinys kaip korupcija. Manoma, kad nusikalstamos grupuotės palaiko ryšius su vietos valdžios atstovais, tuo naudodamosi jos daro nusikalstamą įtaką privatizacijos, licencijų išdavimo procesams, valstybinių ir komercinių bankų veiklai. Korupcija stabdo ir organizuoto nusikalstamumo užkardymą. Spėjama, kad papirkdami tam tikrus pareigūnus nusikalstamų grupuočių nariai dažnai iš anksto sužino informaciją apie rengiamas kovas su organizuotu nusikalstamumu operacijas ir spėja imtis atitinkamų priemonių, kad išvengtų atsakomybės. Vis dėlto, net ir esant tokiai situacijai, 1993–1997 m. buvo nutraukta 139 nusikalstamų organizacijų veikla, baudžiamojon atsakomybėn patraukta apie 800 joms priklausiusių asmenų.

Valstybės, kaip pagrindinės institucijos, atsakingos už nusikaltimų prevenciją ir kontrolę, vaidmuo. Išskirtinis vaidmuo tenka valstybei, kaip organizuotai visuomenės politinei jėgai, siekiančiai užtikrinti socialinį stabilumą ir asmens saugumą. 1992 m. šalies kriminologai parengė ir Vyriausybė aprobavo nacionalinę nusikalstamumo kontrolės Lietuvoje koncepciją. Joje akcentuojama aktyvi valstybės pozicija nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos

Išskirtinis vaidmuo tenka valstybei, kaip organizuotai visuomenės politinei jėgai, siekiančiai užtikrinti socialinį stabilumą ir asmens saugumą.

srityje ir numatytos būtinos prielaidos šiai pozicijai realizuoti: kontrolės ir prevencijos teisinių pagrindų sukūrimas; programų ir priemonių aktualiausioms nusikalstamumo prevencijos problemoms spręsti parengimas; atitinkamų institucijų (struktūrų) sistemos suformavimas įstatymams bei priemonėms įgyvendinti. Taigi formuojant nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos prielaidas, per gana trumpą Lietuvos valstybės atkūrimo laikotarpį padaryta daug.

Kuriant teisinius nusikaltimų prevencijos bei kontrolės pagrindus, reformuoti dar sovietmečiu priimti pagrindiniai teisėsaugos bei teisingumo vykdymo procesą reglamentuojantys įstatymai, jų kodeksai (Baudžiamasis, Baudžiamojo proceso, Administracinių teisės pažeidimų, Pataisos darbų ir kt.). Pavyzdžiui, iki 1996 m. rugsėjo 1 d. buvo pakeista apie 87 % Baudžiamojo kodekso straipsnių. Dar didesnė yra Administracinių teisės pažeidimų kodekso pataisų dalis – apie 92 %. Tik galima, kad tokie pakeitimai buvo daromi ne visada atsižvelgiant į kriminologų bei kitų teisės specialistų mokslinius siūlymus, todėl kai kurie jų yra menkai efektyvūs arba net antiefektyvūs, neturi perspektyvos. Ypač tai pasakytina apie įstatymų pakeitimus, susijusius su nelabai pagrįstu baudžiamosios politikos griežtinimu, kai baudžiamosiomis ar kitomis administravimo priemonėmis mėginta išspręsti susikaupusias ekonomines, finansines, socialines ar kitas problemas.

Kita vertus, nusikalstamumo kontrolė ir prevencija neapsiriboja galiojančių kodeksų normų revizija ir jų keitimu. Yra rengiami arba jau parengti naujų kodeksų projektai, priimta daug svarbių atitinkamus visuomeninius santykius reglamentuojančių įstatymų, tarp jų ir specialiai skirtų aktualiausioms nusikalstamumo kontrolės bei prevencijos problemoms spręsti. Iš jų reikėtų paminėti tokius svarbius teisės normų aktus kaip Pinigų plovimo prevencijos įstatymas (Seimo priimtas 1997 06 19), Organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymas (Seimo priimtas 1997 07 01), Viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas (Seimo priimtas 1997 07 02, įsigaliojo 1997 10 01), Turto įsigijimo teisėtumo pagrindimo įstatymas (Seimo priimtas 1997 06 26) ir kt.

Seimas atlieka pagrindinį vaidmenį reformuojant teisėsaugos proceso reglamentaciją, kuriant nusikalstamumo prevencijai ir kontrolei būtiną įstatymų bazę. Tačiau pastebėtina, kad didžioji esamų rezultatų dalis buvo pasiekta aktyviai bendradarbiaujant įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijoms. Nusikalstamumo

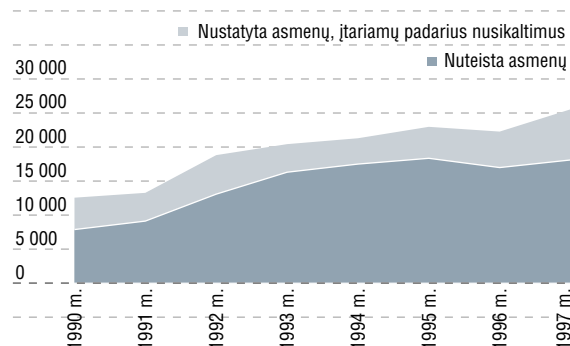
kontrolės ir prevencijos klausimai pripažinti itin aktualiais daugumoje Seimo patvirtintų Lietuvos Vyriausybės programų. Pati Vyriausybė yra parengusi ir priėmusi daug konceptualių, teisinės reformos bei teisės pažeidimų prevencijos vykdymo konkrečiose srityse gaires nustatančių dokumentų: šiuo metu vykdomos jau minėtos Vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos (pritarta Vyriausybės 1997 03 06), Narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos (pritarta Vyriausybės 1998 01 23) ir kt. nacionalinės programos. Parengtos ilgalaikė kompleksinė organizuoto nusikalstamumo ir korupcijos prevencijos bei kitos specializuotos programos. Be to, Lietuvos vykdomoji valdžia aktyviai dalyvauja organizuojant galiojančių teisės norminių aktų įgyvendinimą. Tai atlieka nemažą veiklos patirtį turinčios Vidaus reikalų ministerijos, Valstybės saugumo departamento, prokuratūros bei kitos teisėsaugos įstaigos. Konkretiems uždaviniams spręsti kuriamos specialios institucijos. Vien per 1997 m. prie Vidaus reikalų ministerijos įsteigta Specialiųjų tyrimų tarnyba, Mokesčių policijos departamentas. Policijos departamente buvo reorganizuota ir išplėsta Organizuoto nusikalstamumo tyrimo tarnyba. Daugėja ir policijos darbuotojų: vos ne dvigubai padidėjo 10 000 valstybės gyventojų tenkančių policininkų skaičius (nuo 24 policininkų 1990 m. iki 43 1996-aisiais).

1994–1997 m. iš esmės buvo reorganizuota Lietuvos Respublikos *teismų sistema*. Patys teismai, vykdydami teisingumą, taip pat atlieka svarbų vaidmenį nusikalstamumo prevencijoje. Be to, teismai padeda kurti ir naują teisės sistemą, užtikrinant jos normų įgyvendinimą. 1995 m. Seimo priimtas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Statutas numato, kad „į Aukščiausiojo Teismo senato sprendimuose ir Senato apribotuose teismų sprendimuose esančius įstatymo taikymo išaiškinimus turi atsižvelgti teismai, valstybinės ir kitos institucijos, taip pat kiti subjektai, taikydami tuos pačius įstatymus“. Tokia nuostata leidžia spręsti apie tendencijas precedentą iš dalies pripažinti teisės šaltiniu. Nuo 1995 m. leidžiama „Teismų praktika“, kur pateikiami Senato išaiškinimai padeda suvienodinti teisės normų taikymo praktiką, vaidina svarbų vaidmenį nustatant ir šalinant teisės, taip pat ir baudžiamosios, baudžiamojo proceso bei administracinės teisės normų kolizijas, spragas, užtikrinant teisingumo įgyvendinimą.

Valstybės institucijų veiklos efektyvumą nusikalstamumo kontrolės srityje iš dalies rodo ir užregistruotų nusikaltimų išaiškinamumo (jų atskleidimo) padidėjimas beveik 15 % (1990 m. atskleista 28,5 %, 1997 m. – 42,8 %). Be to, gerokai padidėjo teistumo rodikliai: 1990 m. buvo nuteista apie 62,7 %, tuo tarpu 1996 m. – jau 76,3 % visų nustatytų nusikaltimų padarymu įtariamų

asmenų. Tačiau nerimą kelia tai, kad dėl minėtos baudžiamosios politikos griežtinimo tendencijos vis daugiau asmenų buvo nuteista laisvės atėmimo bausme (1991 m. – 31,7 %, 1996 m. – 45,6 %). Baudžiamoji politika Lietuvoje pagal laisvės atėmimo bausmės dydį (ši bausmė, kurios trukmės vidurkis daugiau nei ketveri metai, taikoma daugiau nei 40 % visų nuteisimo atvejų) ir kalinių skaičių (100 000 gyventojų tenka apie 350 kalinių, o Vakarų Europos šalyse – vidutiniškai 110), mūsų nuomone, nepagrįstai yra pernelyg griežta. Šią politiką bei praktiką būtina iš esmės koreguoti naujuose kodeksuose labiau diferencijuojant bausmes, numatant joms alternatyvias poveikio priemones, plėtojant probacijos, sutaikinimo bei restitucijos galimybes.

Nuteistų asmenų skaičiaus dinamika nustatytų įtariamųjų atžvilgiu.

Pilietinė visuomenė. Nepriklausomos Lietuvos visuomenės formavimosi procesas prasidėjo dar anksčiau, nei buvo atkurta valstybė. Jau sovietmečio pabaigoje grįžta prie senųjų tautos vertybių, viešai pripažintas Bažnyčios autoritetas, atgaivintos okupacijos prislopintos tradicijos. Tačiau negalima teigti, kad taip Lietuvos visuomenė atsikūrė. Prasidėjęs kaitos procesas neapsiribojo pagarbos tautos praeičiai kėlimu. Pati visuomenė pasirinko visai naują vystymosi kelią, vedantį artyn prie šių dienų pasaulio bendruomenės pripažintų pliuralizmo ir žmogiškumo idealų. Būtent tokiu pasirinkimu galima paaiškinti vykstančią visuomeninių vertybių kaitą, kuri pakeitė ir visuomenės, ir atskirų individų poziciją daugelio socialinių reiškinių, tarp jų ir nusikalstamumo, atžvilgiu. Ypač svarbus šiuo požiūriu buvo asmens laisvės, privačios iniciatyvos išaukštinimas. Suvokta, kad ne tik valstybė privalo rūpintis asmens ir jo turto saugumu, bet kiekvienas turi imtis priemonių savo sveikatai, laisvei, nuosavybei apsaugoti. Svarbu, kad valstybės institucijos suvokė visuomenėje vyraujančias nuostatas, įžvelgė joje lygiavertį partnerį, kuriuo galima pasitikėti sprendžiant

nusikalstamumo suvaldymo problemas. Valstybės mastu pradėta veikla, kuria buvo ir yra siekiama paskatinti visuomenės narius imtis aktyvių, bet teisėtų veiksmų prieš nusikalstamumą.

Šiuo laikotarpiu vyko pilietinės iniciatyvos institucializavimosi procesas: sparčiai kūrėsi nevyriausybinės organizacijos, kėlusios sau nusikalstamumo prevencijos uždavinius. Galima teigti, kad šiuolaikiniai visuomenės dalyvavimo nusikalstamumo prevencijos srityje idėjiniai pradai susiformavo būtent per pastarąjį dešimtmetį. Daugumos visuomeninių organizacijų veikla orientuota į socialinę nusikalstamumo prevenciją: vaikų socialinis ir etinis ugdymas (visoje Lietuvoje yra per šimtą tokia veikla užsiimančių nevyriausybinių organizacijų), parama grįžti į visuomenę iš įkalinimo vietų išėjusiems asmenims, kriminogeninės situacijos tyrimai ir kt. Pamažu daugėja ir situacine nusikalstamumo prevencija besirūpinančių nevyriausybinių organizacijų (tokių kaip visuomeninis judėjimas „Stabdyk nusikalstamumą“). Aktyvų suinteresuotumą tokių organizacijų plėtra rodo valstybinės institucijos. Tai atskleidžia valstybės požiūrį į visuomenines organizacijas kaip į institucijas, kuriomis galima remtis sprendžiant daugumą nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės klausimų.

Pastaraisiais metais daug dėmesio visuomenės įtraukimui į nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos procesą skiria policija. 1997 m. buvo parengti Policijos ir visuomenės bendradarbiavimo rėmimo fondo įstatai, 1998 m. priimtas policijos rėmėjų – judėjimo „Stabdyk nusikalstamumą“ dalyvių įstatymas. Policijos komisariatuose įsteigti 58 policijos pareigūnų etatai pareigūnams, kurių tiesioginės pareigos – spręsti policijos ir visuomenės bendradarbiavimo klausimus.

Metų pradžioje įvyko bendra šalies policijos tarnybų ir visuomeninių institucijų atstovų konferencija, kurioje buvo išrinkta koordinacinė taryba, turinti formuoti policijos ir visuomenės bendradarbiavimo politiką, analizuoti apskričių koordinacinių tarybų veiklą, apibendrinti ir skleisti teigiamą policijos tarnybų patirtį, teikti pasiūlymus Vyriausybei.

Visuomenė į policijos iniciatyvas reagavo palankiai ir aktyviai.

Teigiamai vertintina visuomeninio judėjimo „Stabdyk nusikalstamumą“ veikla, paminėtinos jo vykdomos programos „Viešosios tvarkos palaikymas“, „Saugi kaimynystė“, „Mokyklų programa“. Šiuo metu policijai talkina per 800 policijos rėmėjų. 35-ioose šalies miestuose ir rajonuose kolektyvinių sodų ir garažų bendrijos rūpinasi savo turto apsauga.

Policijos struktūros bendradarbiauja su kariais, Šaulių sąjungos nariais, žiniasklaidos atstovais. Plėtojama konsultacinė policijos veikla, propaguojama nauja policijos ir visuomenės bendravimo forma – sąskrydžiai ir sportinės varžybos.

Policijos pastangų ryšių su visuomene srityje veiksmingumą iš dalies rodo vien per 1997 m. padidėjęs gyventojų pasitikėjimas policija. Pagal Lietuvos ir Didžiosios Britanijos rinkos bei viešosios nuomonės tyrimų bendrovės „Baltijos tyrimai“ atliktų Lietuvos gyventojų apklausų duomenis, šis rodiklis per metus pakilo nuo 16 iki 29 %. Be to, pagal tos pačios bendrovės tyrimų rezultatus, tarp moksleivių populiariausia yra būtent policininko profesija, ją rinkęsi 22 % berniukų.

Akademiniai visuomenės sluoksniai aktyviai dalyvauja įstatyminės ir mokslinės metodinės nusi-

NUSIKALSTAMUMO PREVENCIJOS LIETUVOJE CENTRAS

Reikšmingą vaidmenį metodiškai koordinuojant valstybės ir visuomenės institucijų veiklą nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės srityje atlieka 1997 m. sukurtas Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras. Šios viešosios įstaigos veiklą inicijavo ir remia Jungtinių Tautų Vystymo programos atstovybė Lietuvoje, jos steigėjai yra Lietuvos Respublikos Prezidentas, Lietuvos Respublikos Seimas, Lietuvos Respublikos Vyriausybė, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Vilniaus miesto savivaldybė ir Lietuvos savivaldybių asociacija. Taigi galima teigti, kad nuo pat pradžių šios institucijos veikla yra svarbiausių nusikalstamumo prevencijos ir kontrolės subjektų akirtyje.

Centras savo veiklą pradėjo nuo informacijos apie kriminogeninę situaciją Lietuvoje, jos kitimo tendencijų ir gerinimo galimybių analizės. Institucijai stiprėjant jai keliami vis nauji uždaviniai: formuoti moksliškai pagrįstą nusikalstamumo prevencijos, jo priežasčių bei sąlygų šalinimo politiką Lietuvoje, inicijuoti, organizuoti ir koordinuoti nusikalstamumo prevencijos programas bei priemones, sukurti ir įgyvendinti veiksmingą nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje sistemą, plėtoti regioninį ir tarptautinį bendradarbiavimą nusikalstamumo prevencijos srityje ir kt. Centras jau dabar rengia bei vykdo daug svarbių programų, tokių kaip informacinės sistemos kūrimo, nusikalstamumo prognozių ir prevencijos strategijos, vaikų ir jaunimo justicijos reformos, kompleksinės organizuoto nusikalstamumo prevencijos ir antikorupcinių priemonių, probacijos ir socialinės adaptacijos kriminalinės justicijos sistemoje ir kt. programos. Be to, ši įstaiga dalyvauja rengiant, vykdam ir koordinuojant daugelį nacionalinių (vaikų ir paauglių nusikalstamumo prevencijos, narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos ir kt.) programų.

kalstamumo užkardymo bazės rengimo procese. Darbo grupėse, sudarytose svarbiausių nusikalstamumui suvaldyti skirtų teisės šaltinių (Baudžiamojo kodekso, Baudžiamojo proceso kodekso, Bausmių vykdymo kodekso) projektams parengti, didžiąją dalį sudaro Vilniaus universiteto Teisės fakulteto, Lietuvos teisės akademijos, Teisės instituto, kitų mokslo įstaigų profesoriai ir specialistai. Nuo 1994 m. šių institucijų profesoriai vykdo fundamentalią kompleksinę mokslo programą „Nusikalstamumas ir kriminalinė justicija“ (nuo 1998-ųjų – „Nusikalstamumo Lietuvoje prognozė ir jo kontrolės perspektyvos“). Šią mokslo programą remia Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas.

Dėmesio nusipelno ir visuomenės informavimo priemonių vaidmuo nusikalstamumo prevencijoje ir kontrolėje. Jį sunku vienareikšmiai vertinti, nes pati šių subjektų veikla nėra vienybė. Viena vertus, daugelis žurnalistinių tyrimų padėjo teisėsaugos institucijoms atskleisti sunkius nusikaltimus ir juos įvykdžiusius asmenis, be to, per spaudą ir televiziją skelbiama informacija ugdo visuomenės nuostatas įsitraukti į nusikaltimų prevencijos procesą. Kita vertus, dažnai, siekiant kuo greičiau pateikti svarbią ir skaitytojams įdomią informaciją, susijusią su nusikalstamumu, užkertamas kelias galimoms teisėsaugos institucijų operacijoms, atskleidžiami duomenys, kuriais remdami nusikaltimus padarę asmenys randa būdų, kaip išvengti suėmimo ir bausmės.

Neigiamą įtaką gyventojams, o ypač vaikams daro įvairiais Lietuvos televizijos kanalais demonstruojami koviniai ir kitokie menkaverčiai filmai. Nors ir sunku būtų teigti, kad jais specialiai propaguojamas smurtas ar pornografija, tačiau akivaizdu, jog šie vaizdai, nuolat matomi ekrane, gali daryti neigiamą įtaką auditorijai, ir ypač vaikams, kurių moralinės vertybės dar nėra galutinai susiformavusios. Todėl smurtas ekrane gana smarkiai veikia besikuriantį žiūrovų pasaulio įvaizdį. Akivaizdu, kad reikia imtis tam tikrų priemonių (pastaruoju metu jų ir imamas) ribojant per televiziją rodomų smurto ir panašių scenų poveikį vaikams. Kita vertus, negalima pamiršti, kad smurto pasiūla televizoriaus ekrane priklauso ir nuo žiūrovų paklausos jam, todėl pirmiausia būtina stengtis paveikti patį žmonių, ypač vaikų, nusistatymą smurto atžvilgiu, eliminuoti jo vaizdų poreikį. Tai yra ne tik valstybės, bet ir visuomenės uždavinys.

Valstybinės ir visuomeninės institucijos bendradarbiauja sprendamos iš įkalinimo vietų grįžusių asmenų resocializacijos problemas. Tai opus klausimas, nes statistiniai duomenys rodo, kad vis daugiau nusikaltimų

Vis daugiau nusikaltimų padaro dezadaptuoti asmenys. Asmenys, neturintys pastovaus pragyvenimo šaltinio, užimtumo, yra labiau linkę nusikalsti.

padaro socialiai dezadaptuoti asmenys. Tai natūralu, nes asmenys, neturintys pastovaus pragyvenimo šaltinio, užimtumo, yra labiau linkę nusikalsti. Problemų daug dėmesio skiria Lietuvos Respublikos Vyriausybė,

numačiusi teikti tiek piniginę, tiek nepiniginę (pavyzdžiui, apnakvindinimas nakvynės namuose, nemokamas maitinimas) paramą šiai kategorijai priklausantiems asmenims. Konkretų tokių klausimų sprendimą Vyriausybė yra perdavusi vietos savivaldybių kompetencijai, šiuo tikslu savivaldybėse ir apskrityse yra steigiamos socialinės adaptacijos tarnybos, pradėtos rengti ir įgyvendinti atitinkamos programos bei priemonės.

Rūpinamasi ir grįžusių iš įkalinimo vietų asmenų užimtumu. 1990 m. gruodžio 13 d. priimtas Lietuvos Respublikos bedarbių rėmimo įstatymas iš įkalinimo vietų grįžusius asmenis priskiria prie vienos iš kategorijų asmenų, kuriems taikomos papildomos užimtumo garantijos. Minėtas papildomas garantijas įgyvendina Lietuvos darbo birža ir savivaldybės savo rengiamomis valstybinių ir teritorinių gyventojų užimtumo programomis. Šios programos finansuojamos iš valstybės ir savivaldybių biudžetų.

Tačiau reikia pastebėti, kad svarbų vaidmenį grįžusių iš įkalinimo vietų asmenų resocializacijos procese vaidina ne tik valstybės, savivaldybių institucijos, bet ir visuomeninės organizacijos. Ypač reikšmingas šiuo atžvilgiu yra „Kalinių globos draugijos“ vaidmuo. Šios visuomeninės organizacijos nariai ne tik ieško būdų, kaip suteikti būtiną paramą siekiantiems prapti ir išsilaikyti visuomenėje buvusiems ir esantiems kaliniams. Jie daug dirba įgyvendindami valstybės politiką tokių asmenų resocializacijos atžvilgiu: kaip pavyzdį galima nurodyti faktą, kad šios organizacijos atstovas yra Lietuvos Respublikos Prezidento sudarytos Malonės komisijos narys, organizacijos nariai dalyvauja pataisos darbų įstaigose atitinkamiems klausimams spręsti sudaromų amnestijos komisijų darbe.

•••

Apibendrinant trumpą kriminogeninės situacijos Lietuvoje apžvalgą galima pripažinti, kad statistiniai nusikalstamumo rodikliai Lietuvoje iš esmės nesiskiria nuo kitų Rytų Europos pookupacinių ir posovietinių valstybių nusikalstamumo rodiklių, o kai kuriais aspektais, pvz., pagal nusikaltimų skaičių 10 000 gyventojų, jie yra šiek tiek žemesni negu minėtose valstybėse apskritai. Taip pat matyti, kad atkurta mūsų valstybė vis labiau stiprėja, pradeda rasti galimybių ir būdų pasipriešinti nusikalstamumui ir perimti jo kontrolės

iniciatyvą. Tačiau šis procesas reikalauja ne tik daug darbo, materialinių ir intelektualinių sąnaudų, bet ir laiko. Vis dėlto tikėtina, kad pozityvių rezultatų ilgai nereikės laukti. Svarbu tik laiku ir veiksmingai reaguoti ne tik į nusikaltimų padarinius, bet pirmiausia į nusikalstamumą sukeliančias socialines priežastis – tai strateginė kryptis.

Manytume, kad valstybės, vietos savivaldos bei kitoms visuomenės institucijoms reikėtų siekti šių pagrindinių tikslų:

- aktyvinti aktualius ir perspektyvius fundamentaliuosius ir taikomuosius nusikalstamumo prevencijos ir kriminalinės justicijos problemų kriminologinius tyrimus, parengti tokių tyrimų ir kriminologijos mokslo plėtros Lietuvoje programos koncepciją;

- tyrimams aktyvinti būtų tikslinga stiprinti mokslinę materialinę kriminologinių tyrimų bazę, rengti kompleksines mokslo programas, kuriose dalyvautų įvairių šalies mokslo ir mokymo institucijų teisininkai kriminologai, sociologai, ekonomistai, demografai, filosofai, pedagogai ir kt., plėtoti tarptautinį bendradarbiavimą organizuojant bei vykdant tokias programas;

- formuojant valstybės biudžetą reikėtų ieškoti realių galimybių tiksliniam nusikalstamumo prevencijos ir mokslo tiriamųjų programų, metodinių priemonių bei rekomendacijų rengimo ir leidybos finansavimui užtikrinti. Optimalus lėšų indėlis ir racionalus jų panaudojimas moksliniam metodiniam nusikaltimų prevencijos organizavimui gali gerokai sumažinti „kriminalinius“ nuostolius, kuriuos patiria valstybė ir jos gyventojai;

- inicijuoti ir įgyvendinti šiuo metu aktualiausios situ-

acinės bei specialiosios prevencijos programas ir priemones, kurios padėtų sustabdyti nusikalstamumo didėjimo tendencijas;

- koordinuoti prevencijos institucijų funkcijas ir įgyvendinti įvairaus lygio programas bei priemones, kurios sudarytų galimybes sustabdyti nusikalstamumo plitimą tarp gyventojų sluoksnių, pasižyminčių didžiausia kriminogenine rizika. Tai šeimoje ir visuomenėje apleistų, dažnai tiesiog gatvėje atsidūrusių vaikų ir paauglių, nedarbančio ir nesimokančio jaunimo, teistų, socialiai nuskurdusių, benamių ir kitų marginalių sluoksnių, kuriems būtina speciali valstybės ir visuomenės parama;

- specialios šalies ir tarptautinės programos bei priemonės turėtų būti taikomos ir kitiems kriminogeniniams sluoksniams bei asmenims, įsivėlusius į organizuotą nusikalstamumą bei korupciją;

- spręsti socialinės pagalbos nusikaltimų aukoms problemą;

- sukurti veiksmingą socialinės prevencijos sistemą, kuri sudarytų sąlygas sumažinti nusikalstamumo lygį, kompleksiskai šalinant bei ribojant neigiamą aplinkos įtaką įvairioms socialinėms grupėms, eliminuoti kriminogeninius procesus ir reiškinius, sąlygojančius šeimos ir asmenybės deformacijas, jos nusikalstamą elgesį.

- parengti mokslines teorines prielaidas nusikalstamumo kontrolės ir prevencijos nacionalinei sistemai sukurti ir jos įgyvendinimui užtikrinti, atsižvelgiant į Lietuvos teisinės sistemos, socialinės, ekonominės, politinės raidos, taip pat kriminogeninės situacijos prognozes ir perspektyvas, šaliai integruojantis į Europos politines, ekonomines ir teises struktūras.